

SPANYOL HISTÓRIA

Irta: Radocsay Géza

VALAHÁNYSZOR a latin kultúra hagyományosaira gondolunk, a megújított Róma, vagy az öreg Páris jut eszünkbe. Itália összkomfortos városában némán állnak az egykori thermák és a Colosseum és Párizs volt az, mely először fogadta kegyeibe a züllésnek induló latin nyelvet, hogy később egyeduralkodóvá tegye az egész világon. A két nemzet közeli rokona a latinnak, mostohatestvérré a spanyol lett.

A régi históriák kultuszából merített fanyar aszketizmus, a vallási exotikum rideg önteltsége, a sokszínű polgárság kissé patetikus arisztokráciája, a mór ősök szilaj harcok öröksége és ugyanekkor Castilia merev sziklái, vagy a «kék Toledo» fantasztikumra fokozott tájképe és nem utolsó sorban Malagának vérré változó termése tették gyakran az európai latinok számára önmaguk előtt is érthetlenné az ibériai kirándulás eredményét. A mór erkölcsök még ma is kísértenek, Ortega szellemi korpára és kulturális diagnózisra törekedve csak rebellis tömegekről és kollektív lázadásról tud beszélni. Úgy látszik, a Pireneusok tökéletesebb kifejezői egy nemzet határának, mint a leggyafurtabb trükkökkel megszerkesztett kulturális vámsorompó és szociális véderőmű. Pedig a határon túl is rokonok, franciák laknak s a száműzöttek, mint nemrég Unamuno tanár úr, vagy az írómester Ibanez, vagy Franco kapitány s egész társaságuk rendszerint Párizsban várják meg a periodikusan bekövetkező államfordulatot, hogy ellenfeleiknek adhassák át a spanyol törzszasztalt. Mert ebben kollegiálisak.

Az első tapogatódzás külföld felé Dante és Petrarca segítségével történt. A «dőlfedezett» szonettet a Petrarca-tanítvány Santillana grófja viszi haza, hogy az otthoni kultúra hézagjait, a katolikus királyok felléptéig olaszos «labirintusokkal» töltsse ki. Lope de Vega humanisztikus pasztoráljai mellett a Salamancai és Alcalai egyetem vigyáz hű őrzőként a katolikus arisztokrácia latin műveltségére. Végeredményképpen mindkettő Rómából fakadt, csupán az egyik népi igényektől fűtve fejlődik humanizmusná, a másik pedig már az egyház hierarchiáján végigszárt és megtisztított nyelve a főuraknak. Mindkettő latin, mégis gyakran ellenségként állanak egymással szemben. Valahogy ilyen,

idegenek számára érthetetlen belső ellentét jellemzi a kultúra hordozóit, a spanyolokat. Van bennük valami idegen, mint Grecoban is, de mindez később lényegtelené lesz, mert Ibéria hű lakói a véres bikaviadaiok után nagyon hajlamosak szelíd Don Quijotévé és idilli Sancho Pansává átalakulni. Megfoghatatlanul kettős lelkek. A félsziget hasonlít egy kicsit a mi Dunamedencénkhez, mindkettő egy magasabb eszme szolgálatában fogja össze a bennszülötteket és bevándoroltakat, Cervantes fantáziája akár nálunk is elporoszkálhatna a malmok és várkastélyok árnyékában. Mintha a táji és szellemi örökség avatna egyformán spanyollá görögöt, olaszt és spanyolt, ami egyáltalán nem nehéz feladat egy ibér, kelta, latin, gót és mór keverékből összerázott új nemzetnek. Valószínűleg ezért becsülik meg egymást, ezért tisztelik az *embert* és ezért nem ismerik el jogos műfajnak a persziflázst. A «dongalábu fiú» akármilyen komikus is lehet külső megjelenésében, mégis az életnek arról az oldaláról érkezett, ahol a rongyosok, nyomorultak és elesettek szervezkednek tiszteletreméltó renddé. A spanyol tiszteli az ővét, akár egy Velasquez, akár egy torreádor legyen is az.

Cervantes 1547-ben született az ősi Alcalában és ugyancsak ebben az időben El Theotocopuli valahol Kréta szigetén. Cervantes már a nagy Lope de Vega által is elismert író átköltözik az udvari Madridba nyomorogni s körülbelül ugyanakkor vedlik át El Theotocopuli Toledoban dúsgazdag Grecová. A hazafi francia Barrés így ír az ősi Toledóról: «Rossz világitás mellett keringőt táncoltak. Toledo köznépe volt ott minden életkorban. Szorosan átölelkező kisleányok dobbantva és kísértetek gráciájával jelezték az ütemet. Mialatt körüljártam a kört, hirtelen — ahogy csak olyan országban lehetséges, amelyet még friss kíváncsisággal kerestünk fel, — úgy véltem, mintha Goya, Velasquez, Cervantes és Calderon őseit ismerném fel, mert hiszen az ujonc szemében ők jelentik egész Spanyolországot. . .» majd pár sorral tovább: «Másnap a Santo Tomé templomban a dallam visszhangja lelkemben egybeforrt azokkal az ideges és szomorú alakokkal, amelyeket Greco híres festménye, az *Orgaz gróf temetése* tüntet elénk.» A dologban mély igazság rejlik, a rövid idézet akaratlanul is elárulja azt a módot, ahogyan az olasz Giulio Clovio tanítványából vérbeli bennszülött spanyol lesz. A nagyúr Greco megérti Toledo köznépe elhivatását és a század harmadik negyedében Kasztiliában telepszik meg, ahol egyrészt még híven őrzik a lovagi erkölcs szertartásait, ahol másrészt majd «Rossz világitás mellett keringőt» fognak táncolni. És ismét Barrés szerint «meg-

értette a meggazdagodott Spanyolország hívását». Ebben az időben határozza el II. Fülöp, hogy a nemzeti élet politikai és kulturális vágyait Madridban centralizálja, de úgy látszik, egy ideig Toledo vagy Sevilla még erélyes versenytársa maradhat az újonnan született fővárosnak.

Mintha II. Fülöp kissé dekadens és túlfinomult Escorialja híven követné az Itália adta példát. Machiavelli korszaka elmúlt s az új századnak Michelangelókkal és Velazquezekkel kell elkápráztatnia a nézőközönséget. A király hatalma nem igen terjed túl városán s ez az intim barokk kultúra abban az épületben, folyik melyet másfélszáz évvel ezelőtt a felszabadult hatalmas Spanyolország épített, monumentálisnak, egyszerűnek és egy kicsit nehézkesnek. Az idegen Habsburg-királyok szigorú etikettje azonban átlépi a határokat és egyetemlegesen európai érvényűvé lesz.

A XVII. század első januárjában születik Calderon, a későbbi nagy drámaíró, az ötvenéves korában megtérő udvari pap. Méltó utóda a termékeny Lope de Vegának és méltó képviselője a Madridban centralizált spanyol szellemi életnek. Az irodalomban gáláns érzelmei, emberi filozófiája és túljejtett becsületigényei jelentik az új stílust. Egy évvel előbb született Van Dyck és Velasquez és még egy évvel korábban Bernini meg Zurbaran, mint a teljes európai barokk eszme elhivatott hirdetői. Kérdésessé csupán az válhat, hogy melyik az a határmegyé, amelyben innen még spanyolnak s melyen túl már olasznak, vagy németalföldinek kell keresztelnünk az újszülött kultúrát.

Rubens kilenc hónapot töltött II. Fülöp udvarában, a hosszúra nyúlt diplomáciai látogatás azonban nem sok változást mutat a hatalmas antwerpeni szókeségek és a «húspan lemérhető» emberi gondolatok eddigi stílusában. A spanyol Vasari, a fecsegős Pacheco azt írja, hogy Rubens a hosszú idő alatt igaz barátságot csupán Velasquezzel kötött. Az adatot hitelesnek kell elfogadnunk, hisz a hú krónikás már a tizennyolcéves Velasquezhez hozzáadta leányát s vejének egyre magasabbra ívelő művészi pályáját valószínűleg a legféltebb apósi szeretettel figyelte. Ha a két nagy mester közvetlen kapcsolatának nyomait pikturájukban keressük, csak azt fogjuk találni, amit eddig, Rubens hú maradt a testhez és Velasquez a lélekhez. A németalföldi festőfejedelem a mozgalmassá vált világ külső pompáját idézi, a konokul vizionárius Rembrandt színes álmokat sző s a francia Bellange-ék indulása már magában rejti a majdan túlrizsporozott koponyák divatját. A reális lélekhez legközelebb a grand seigneur spanyol maradt.

Hogy miért és mi módon ragaszkodik a spanyol ehhez a reális élethez, a feleletet először Madariaga adta meg. Egykori képeken keresztül igyekszik megvilágítani a lényegét. Beszél a *tristera espanyoláról*, mely ott borong még Murilló Madonnáin is és beszél a spanyol emberről, akit a maga alanyiségében Velasquezék találtak meg először. Művészetük egyetlen tárgya az ember. Ami az alakokon túl van, az mind nem fontos, mintha a ködösszürkébe burkolt természet függöny lenne a főszereplő mögött, nehogy a kíméletlen kíváncsiság mást is meglásson, mint a lényegét, az embert.

A késő reneszanszig Spanyolország politikailag «éretlen». Körülbelül a XV. század végén a kolumbusi hőstett és a móroktól való teljes megszabadulás jelent az Ibér félsziget történetében új korszakot. A költők és festők egyaránt olasz hatást közvetítenek, mint a valenciai Ribalta a *clairobscur* első hivatott mestere, a hálás Raphael és Coreggio tanítvány, majd követője Ribera, ilyen volt a toledói iskola is, melyet a XVI—XVII. század fordulóján Creco tett nagyjelentőségűvé, majd ismét jelentéktelenné az egyre erősödő Madrid. A Görögországból Itálián át érkező mester új iskolát teremt, melynek legszorgalmasabb látogatói két jóbarátja, Tristan és Orrente. Sevilla tisztább és derűsebb fényeket hozott Olaszországból mint Valencia vagy Toledo, elsősorban Velencéhez fordul útmutatásért és az iskolaalapító Juan de Ruelas Tintoretto tiszteletét teszi kötelezővé. Ebben a városban tanult a bodegonokat kedvelő két Francisco Herrera és innen származott a festő aszkéta Zurbaran is. Ő még átköltözött élete végén Madridba, de az elkövetkező Murillo már végig szülővárosában marad. Murillo érdeme lesz, hogy Sevillát függetleníteni tudja a fővárostól, azonban halála után Valdés Leal már csak erőtlén és dekadens emlékekkel képes az iskola további működését biztosítani. Castilia, és Granada inkább provinciális jellegűek, kapcsolataik Madriddal mindvégig érezhetők.

Ha az eredetien nemzeti jellegű spanyol művészet gyökereit kutatjuk, első kísérleteink közben meg kell állapítanunk, hogy speciálisan faji művészetről csak evvel a XVI. századdal kezdődőleg beszélhetünk. Az elchei mellkép legfeljebb korai ígérete a jövőnek, az igazi újjáalakító folyamat Kastiliai Izabella és Aragoniai Ferdinánd uralkodásával kezdődik. A többévszázados mór hatás léküzdése nehéz feladat a két uralkodó házassága által egyesült országnak, egyrészt az otthonossá vált keleti fantázia még jóidőig kísért a már nemzetivé vált országban, másrészt az ébredező kultúrigények maguk keresik első indulásaikban a

megbízható külföldi példát. Az első királyok bizalmatlanok. V. Károly még az olasz Tiziannal, II. Fülöp még a németalföldi Antonius Morral festeti arcképét. Egyébként II. Fülöp fogja később Madridot fővárossá avatni s úgy látszik, hogy ezzel az elhatározással érkezik meg a spanyol új lehetőségeinek legbővebb erőforrásaihoz. Ebben a városban kápráztatja el majd Velasquez fejedelmi portréinak sorával hálás nézőközönségét. Az előléptetett Madrid európai értékeket csak IV. Fülöp uralkodása alatt terem és mintha ez a kultúra tér- és időbelileg szigorúan kötött lenne. Nem terjed túl IV. Fülöp uralkodásán és nem lépi át a főváros határait, kizárólag a Habsburg Escoriálban fejlődésképes. A korszak politikailag jelentéktelen és szürke. A királynak első-sorban kulturális igényei vannak és a történelmi sivárságból hálaként éppen azok emelik ki, akiknek hajlékot adott az udvarnál, akiket szívesebben fogadott, mint a külföldi követeket és a raffinált diplomatákat és akik az ő segítségével lettek a kultúra «képviselői» és a szellem «diplomatái». A kitüntetettek aztán hívek maradtak hozzá és ilyen nevekké váltak bátorították, mint Lope de Vega, Cervantes, Calderon, Velasquez. IV. Fülöpöt nem a politika, hanem ők tették uralkodóvá és ennek az uralkodásnak az erkölcsi létalapja mindvégig az ő vállukon nyugodott.

Ettől az udvari barokk kultúrától szinte elválaszthatatlan Velasquez neve, a festőé, később az udvari paloták felügyelőjéé, majd a király úti marsalljáé és udvarmesteréé, végül pedig a szent Jágó-rend lovagjáé. Rubenséhez hasonló barokk karrier az ecset és vászon hatalmával. Találóan mondja róla Barát, hogy «mikor a franciák 1860-ban, halála háromszáz éves fordulóján a Louvre bejárata előtt lovasszobrot emeltek emlékére, a szobor nemcsak a legnagyobb festők egyikének, hanem a legtökéletesebb lovnak is szól». Így lett a lovasportrék halott festője élő lovaszimbólummá.

Életében egyforma tisztelet övezte a művészt és a lovat. A jogos tiszteletnek a felét átmentette a más ideálok után futó klasszicizmus korába Raphael Mengs, a tizenharmadik századi német festő, aki a következőket írja róla: «... Velasquez maga az igazság...; képeit kevésbé kézzel mint inkább a pusztá akarral festi, oly föltétlenül követi keze akaratát, oly biztos szemmel látja a természetet, oly nyugodtak és egyöntetűek a képei». Ez a klasszicista megnyilatkozása volt, aki az antik művészetben is első-sorban az *igazságot*, az *akaratot* és az *egyöntetűséget* keresi. Körülbelül hetven évvel később a William Bürger mögé rejtőzött Theophile Thoré, a francia forradalmár, a kiváló műkritikus, Rem-

brandt, Jan van der Meer, van Delft és Velasquez egyik késői felfedezője már a «legfestőibb festőt» dicséri a «legtökéletesebb lovagban».

Velasquez harminchét évet töltött IV. Fülöp udvarában és ez idő alatt nagyrészt fejedelmi modelleket festett, mint Olivarez herceget, első protektorát, a kis trónörökösöt Don Balthazar Carlost, Ferdinándot, a király öccsét, magát a királyt és közben az akkori udvari élet elengedhetetlen «kellékeit», a törpéket mint Pabrillos de Valladolid, a komoly El Primót és a dühös Sebastian de Morát. Ugyancsak ebben az időben festette egyik leghíresebb képét, Breda várának átadását is. Ezután megy másodszer Itáliába, egyrészt, hogy a királyi vár számára bevásárlásokat eszközöljön, másrészt, hogy megfesse «kora legjobb pápaarcképét» (Burckhardt) X. Ince portréját. Visszatérve folytatja ott, ahol elhagyta, vászonra kerülnek a kis hercegek és hercegnők, majd ismét a törpék, mint Juan de Austria és a hülye Bobo de Coria és Nino de Valecas. Utolsó alkotásai közül való két csoportarc képe, a legbelső udvari élet hű portréjaként a «Las Menina» és a ma divatos munkás és gyárjelenetek őse a «Szőnyegszövő asszonyok». Művészete talán szorosabb kapcsolatban volt IV. Fülöp udvarával, mint kortársaié, esetleg az udvari kultúra nem lett volna azzá nélküle, amivé fejlődött, esetleg ő nem lett volna a Habsburgok nélkül sem a «legfestőibb festő», sem a «legtökéletesebb lovag». A probléma lényegtelen, de eldönteni nehéz.

A zárkózott udvaron kívül voltak: a nép, a polgárság, a nemesség, az egész spanyol nemzet. Az a fejlődés és átalakulás, mely a kiválasztottak körében mindig nagy egyéniségekkel jelzi az eredményeket, egészen másképp alakul a spanyolság körében. Meglazult az eddigi társadalmi élet szervezettsége, az egyén fokozódó vállalkozási kedve már átütötte az összes spanyol rendek szigorúan őrzött válaszfalait. Az új demokratikus gondolat a társadalom mellett a természetet is birtokába igyekszik venni, az «Isten és világ» elavult viszonya helyett már jobban érdeklődik az «Ember és természet» eddig ismeretlen kapcsolatai iránt. A barokk dekorációgazdagság sem rejti el már többé az öntudatos individualistát és a programmszerű naturalistát, az emberek iskolakerülők lettek. Nem érdekli őket többé a szigorú skolasztikus tanító meséje, a francia racionalizmust, a német kritikát, az angol empirizmust s a spanyol katolikus logikát hirdet. Azonban mindnyájan megegyeznek abban, hogy nem hajlandók már tovább tisztelni az ismeretlen természetet, inkább külön-külön útnak indulnak, hogy felfedezzék a régít. A sorban a spanyolok az elsők,

akik nem mondanak elhamarkodott értékítéletet, egész egyszerűen tudomásul veszik az igazságot, mint ahogy a meleget vagy hideget szokás tudomásul venni. És mélyen az emlékezetükbe vésték azt is, hogy a természet nem csupán a fák, az állatok és a sziklák tartoznak, hanem elsősorban idetartozik az Ember. Költőik sohasem kezelik úgy az egyént, mint az isteni szikra kiváltságos hordozóját természeti követelménynek tekintik, melynek belső lényegén nem sokat változtat, hogy az illető főinkvizitornak, vagy pedig udvari törpének született.

Az általánossá vált barokk érdeklődés és a nagy barokk művészek két külön világban éltek. Az elsőnek voltak méltó utódai, a XVII. századi spanyol művészet azonban a XVIII. század elején elveszti minden európai érdekességét. Elsorvad és nem marad más, mint a régi nagymesterek élsődíeinek szerény reminiszcenciája. A Habsburgokat felváltó Bourbonok ismét idegen festőkkel veszik körül magukat, kik között ott található az új korszak legismertebb nevei, mint Luca Giordano és Tiepolo az olaszok sorából és Mengs a németek közül. Az Ibér félsziget e hétvégi leruccanások ellenére is exotikus ország lett, a klasszikus és romantikus korszak már nem emlékszik a spanyolság évszázados szerepére és Goyának kell megszületnie, hogy Grecot és Velasquezet ismét felfedezzék. Az újszülött nagyművész csinye tökéletesen sikerül, a párisi impresszionisták «apát» találtak az elfelejtettekben. A szellemi rokonság különben is nyilvánvaló és közvetlen közöttük. A nyugateurópaivá avatott Goyával aztán befejeződik a spanyol sor, mind művészi ambícióinak, mind hazafiúi kötelességének eleget tett. Ő már a francia Bordeauxban hal meg és aki utána következik, az már Párisban hivatott szerepelni. Madrid rég provinciává süllyedt és Picassó legföljebb befejezhetlen vitatémája lesz spanyoloknak és franciáknak.

